

УДК712.2:001.82"14/15"(477.43/.44)(45)

Захаров І. М.*аспірант кафедри архітектури та просторового планування**Державне некомерційне підприємство**«Державний університет «Київський авіаційний інститут»*

180476@stud.kai.edu.ua

orcid.org/0000-0003-1924-4112

*Науковий керівник:***Крижанівський О.А.***к.арх., доцент кафедри архітектури та просторового планування ДНП «ДУ «КАІ»*

orcid.org/ 0000-0001-8108-6149

ЛАНДШАФТНО-ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ «КУЧМАНСЬКИЙ ШЛЯХ - ПОСЕЛЕННЯ - РІЧКОВА МЕРЕЖА» НА ТЕРИТОРІЇ БАРСЬКОЇ ЗЕМЛІ ПОДІЛЛЯ У XV - XVI СТОЛІТТЯХ

© Захаров І.М., 2025

<https://doi.org/10.32347/2519-8661.2025.34.45-57/>

Анотація: у статті висвітлюється питання просторового розвитку території Барського староства у XV-XVI ст. Показано етапність розвитку Ровського повіту: від формування через руйнацію (взяття Рову 1452 р.) до відродження у складі Барського староства (1537–1552 рр.). Проводиться ландшафтно-просторовий аналіз стану території під впливом місторуїнного чинника – Кучманського шляху. Досліджено вплив господарської діяльності Бони Сфорца, який зумовив зміну військово-містобудівної парадигми: відмова від відновлення замку на схилах і заснування Бару у заплаві Рову за Магдебурзьким правом супроводжувалися інженерними втручаннями (корекція русла, рів і став, фортифікації), а на підступі з боку шляху сформовано поселення з охоронною функцією. Розглянуто застосування ландшафтно-просторового підходу до реконструкції факторів ризику та механізмів урбанізації природного середовища у середньовічному Поділлі, що уточнює роль природного каркаса у генезі міської мережі регіону.

Ключові слова: Ровський повіт, Барське староство, Бона Сфорца, просторовий розвиток, місторуїнуючі чинники, Кучманський шлях, Барська земля Поділля.

Постановка проблеми. Розпочинаючи із 2008 року Барська земля Поділля стає об'єктом міждисциплінарних досліджень, початок яких поклала I Міжнародна науково-практична конференція «Бар. Барська земля – кризь призму століть», де об'єктом міждисциплінарних досліджень виступає демоекосистема територіальних громад. З оглядом на це, в історико-містобудівних дослідженнях історичних міст України недостатньо приділяється увага ландшафтно-просторовому аналізу території, де історія формування планувального каркасу території громади розглядається у взаємодії з природним ландшафтом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Картографічною основою проведення ландшафтно-просторового аналізу стану території Барської МТГ є геоморфологічна карта-схема Державної геологічної карти України масштабу 1:200 000 [7]. Дослідження опирається на теоретичні основи екологоорієнтованого простору Бистрякова І. К. [4], які набули розвитку в роботах Денисика Г. І., Браславської О. В., Воловика В. М. [8], у дисертаційних роботах Рубан Л. І. [19],

Крижанівського О. А. [13], Айлікової Г. В. [1], Питання застосування карт геоморфології ландшафтів в історико-містобудівних дослідженнях просторового розвитку території України висвітлюється в роботах Крижанівського О. А. [12, 13], Захарова І. М. [9]. В дослідженні історії просторового розвитку Барської МТГ використані роботи Грушевського М. С. [6], Бакальця О. А. [2], Крикуна М. Г. [16], Михайловського В. М. [18]. Для дослідження містоутворюючого та руйнівного фактору, як Кучманський шлях XV-XVI ст. використані роботи Гедзь Т. [5], краєзнавців: Захар'єва В. А. [10], Кіся Я. [11].

Мета статті: провести ландшафтно-просторовий аналіз стану території Барської землі Поділля під впливом місторуйнівного чинника – Кучманського шляху у XV-XVI ст. Аналізуючи співвідношення «Кучманський шлях - поселення - річкова мережа», необхідно виявити як господарська діяльність носія культури Італійського Відродження, Бони Сфорца, відобразилась на трансформації ландшафту та вплинула на розвиток території Барської землі Поділля.

Виклад основного матеріалу. Територія Барського староства та повіту середини XVI ст., знаходилась в межах сучасних територій Вінницької (Барська, Северинівська, Копайгородська, Шаргородська, Жмеринська (її західна частина), Мурованокуриловецька, Вендичанська, Чернівецька, Могилів-Подільська, Яришівська громади) та Хмельницької обл. (Деражнянська, Вовковинецька, Віньковецька, Зіньківська, Новоушицька громади).

Ландшафтна характеристика територій.

Територія розташовується у Деражнянському, Новоушицькому та Лівобережнорічковському ландшафтних геоморфологічних районах (Рис. 1).

Деражнянський район (А) має відносно високе гіпсометричне положення з малою амплітудою розчленування рельєфу, з куполовидними, пірамідально-куполовидними вододілами та затопленими широкими низинами часто болотистими (похованими) долинами [7]. Деражнянський район відноситься до басейну Південного Бугу. Через цю територію протікають ліві притоки першого порядку: малі річки Рів (Ров), Вовк та бере початок річка Згар. Усі малі річки мають широтне спрямування.

Новоушицький район (Б) має середньовисотне гіпсометричне положення з середньою амплітудою та значною глибиною розчленування рельєфу, з куполовидними вододілами та долинами з V-подібним профілем схилів. Поділяється на три підрайони.

Північний підрайон (Б1) з долинами широкими V-подібних профілів схилів.

Західний підрайон (Б2) з крутонахиленими схилами долин із середньосуглинистим четвертинним покривом.

Східний підрайон (Б3) з крутонахиленими схилами долин із важкосуглинистим четвертинним покривом.

Лівобережнорічковський район (В) з невисокими плоскими вододілами та крутими, подекуди каньйоноподібними схилами (терасовим рельєфом) долин. Поділяється на три підрайони.

Ушицький підрайон (В1) з каньйоноподібними долинами.

Муровано-Куриловецький підрайон (В2) з крутонахиленими вигнутими схилами долин.

Могилів-Подільський підрайон (В3) з крутонахиленими вигнутими та увігнутими схилами долин.

Новоушицький та Лівобережнорічковський райони відносяться до басейну річки Дністер. Малі річки, ліві притоки першого порядку (Мурафа, Брониця, Дерло, Немія, Лядова, Караєць, Жван, Калюс), мають меридіальне спрямування. Таке ж спрямування мають притоки другого порядку (Мурашка, Лозова – праві притоки річки Мурафа). Сформована річкова мережа вищезазначених ландшафтів являє собою природний каркас території із високим біорізномаяттям. Саме цей каркас відіграв важливу роль у просторовому розвитку території XV- XVI ст.

Історико-ландшафтне дослідження.

Ровський повіт, станом на середину XV ст., входить до складу Королівства Польського, межував на півночі з Лєтичівським повітом, на сході з Брацлавським воєводством Великого

князівства Литовського, на півдні з Кам'янецьким повітом, на заході з Смотрицьким повітом. Станом на XV ст. у Ровському повіті налічувалось 18 поселень [16, с. 77].

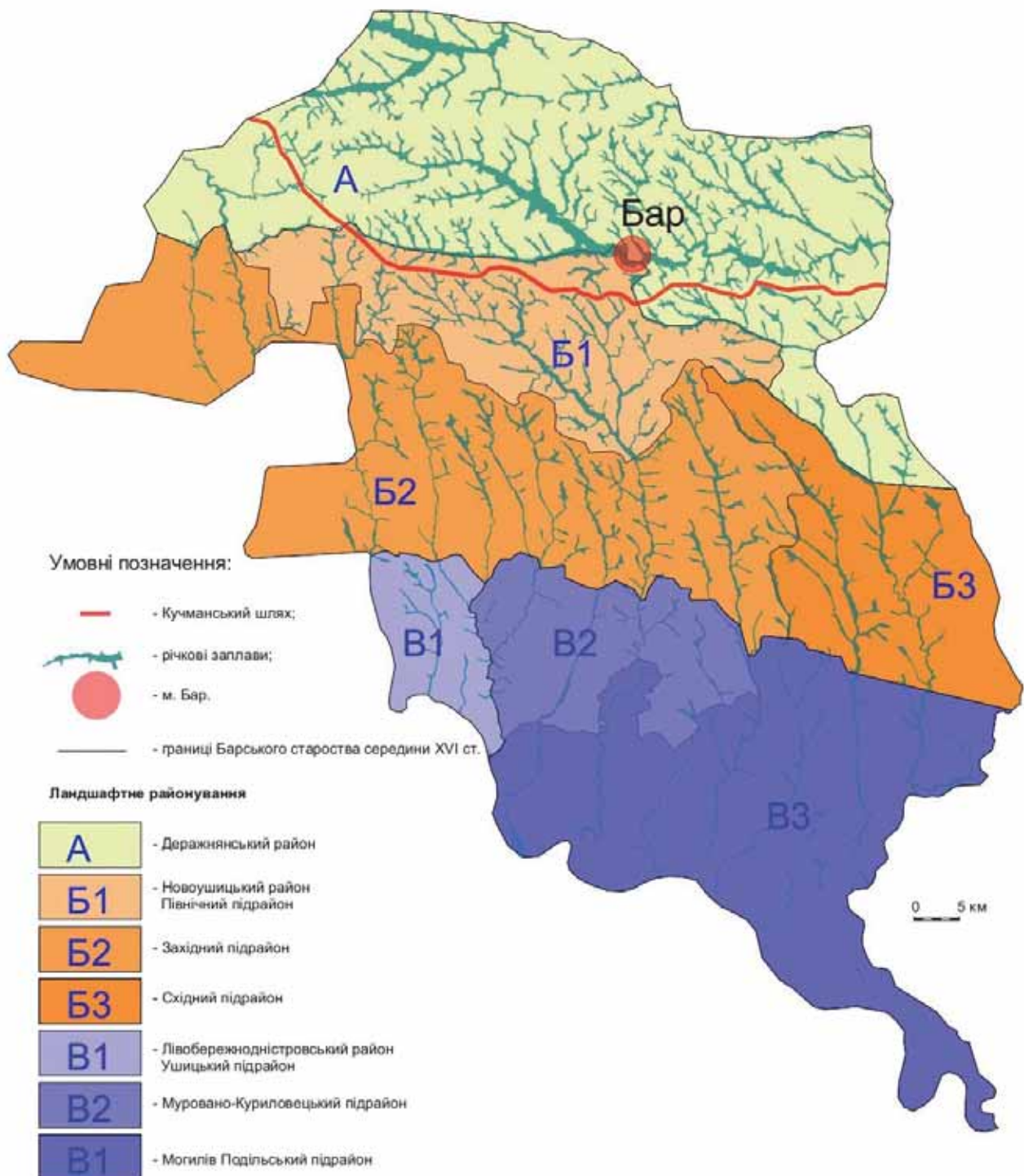

Рис. 1. Ландшафти Поділля в границях Барського староства середини XVI ст.

Місто Ров, центр Ровського повіту, розташовувалось на правому березі річки Рів (Ров) з V-подібним профілем схилу, яке відноситься до Новоушицького ландшафтного району. Перша згадка про існуюче поселення Ров датована 1401 р. у грамоті Свидригайла, виданої кам'янецьким домініканам, де зазначений підпис Альберта Ровського [6, с. 45]. У цьому документі не зазначено, чи був Ров містом чи селом. Грушевський дає припущення, що це був замок у володінні Альберта, заселення його відносить до долитовського періоду, до початку володіння Поділлям братів Коріатовичів. Замок відноситься до русько-литовських часів, де обов'язковим була наявність

водойми та узвишшя, на якому закладався замок – «город» і укріплене місто [17, с. 76]. Ровський замок розташовувався на відмітці 325 м над рівнем моря. Поверхня річки Ров має відмітку 270 м над рівнем моря. Активний рельєф річкового схилу висотою 55 м не дозволяв брати місто приступом зі сторони річки. Вразливістю для міста залишався відкритий простір зі сторони Кучманського шляху, який пролягав на відстані 3,5 км на півдні від м. Рова.

Територія Ровського повіту пройшла стадію трансформації у різні періоди:

- період формування (1434 - 1452 рр.);
- період руйнації (1452 - 1537 рр.);
- період відродження та трансформації у Барське староство та повіт (1537 - 1552 рр.);
- завершальний період становлення (1552 - 1600 рр.) (Рис.2).

Період з 1452 до 1537 рр. відзначається зміною геополітичної ситуації в регіоні. У 1453 р. відбувається падіння Візантійської імперії. Колишній союзник Великого князівства Литовського –

Рис. 2. Становлення Барського староства:

- а) контур Ровського повіту у першій половині XV ст. (за Крикуном М.);
- б) контур Барського повіту у середині XVI ст. (за Крикуном М.);
- в) контур Барського староства на рубежі XVI та XVII ст. (за Яблоновським А.).

Кримське ханство перетворюється у васала Османської імперії. З 1438 року розпочинається постійне розорення, яке тягнеться до кінця XVI ст. Набіги здійснювались у 1442, 1448, 1450, 1452, 1453, 1457, 1469, 1474, 1476, 1478, 1489, 1494, 1498, 1500, 1502, 1503, 1512, 1516, 1520, 1524, 1528 роках [6, с. 64].

Територія Ровського повіту розташовувалася безпосередньо на Кучманському шляху («Керван Толі»), одній з головних артерій руйнівних татарських набігів. У 1452 році татари взяли штурмом фортецю (castellum) Ров. Основним чинником руйнації міста є близьке його розташування відносно Кучманського шляху (3,5 км). Місто Ров, після руйнації у 1452 р. втрачає статус повітового міста, перетворюється у звичайне поселення. Ров, як місто, припиняє своє існування (Рис. 3). Центр повіту переходить до м. Зіньков. Подальше освоєння території здійснюється на фоні татарських набігів.

Аналізуючи головні шляхи правобережної України у XVI ст., цікавими для нас є описи цих шляхів різними дослідниками. Досліджуючи твори Сарницького С., історик Гедзь Т., наголошувала, що у «Книгах Гетьманських...» (1577) основним, як «гостинець» визначено Кучманський шлях. За Сарницьким С., початків шляху було два: з Білгорода і Очакова. Через урочища Білгород, Андріїв острів 6 миль від Очакова, Балаки за Андрійовим островом півмилі. А Балаки 8 миль від Бару, звідки йде далі. Русава Долина, Зіньків, Шаравка, Городок Бедрихів, Залозне, Буськ, Сокаль [5].

Книга Сарницького С. Descriptio/Опис давньої і нової Польщі (1585) містить окремий розділ про шляхи татарських набігів Кучманський, Чорний та Волоський. Кучманський шлях описується

таким чином: спочатку від Львова до Шаравки позначена є дорога. З Шаравки 20 миль до броду на річці Кучмань, саме від якого цей шлях і називається. Від Кучмані до броду на річці Кодимі 10 миль, від Кодими до Саврані 4 милі. Від Саврані до Чапчаклеї 10 миль. Звідти ж Очаків [за] 8 [миль] руських, багато більших за польські. Тому хто-небудь, можливо, відповідав, що пройшов десять миль. Польських же 15. Ця дорога є найкоротша з усіх [5].

Постійна загроза активно пригнічувала заселення та економічний розвиток, перетворюючи край на зону перманентного ризику. Численні збройні угруповання, рухаючись вододілами з півдня, знищували поселення. Кучманський шлях виходив із Чорного шляху у виток Мертвих вод і через Кучманський брід на Південному Бузі, там, де річка Синюха вливає свої води до Бугу, переправлявся на правий берег ріки і далі над верхів'ями річки Кодими, оминаючи болота Кодими, між протоками Бугу і Дністра, йшов біля Тального, Красного, ріки Морахви, підходив до Бару, йшов до Чорного острова, звідти верхів'ями приток ріки Дністер, по території Руського воєводства на Зборів, Золочів, Львів. Біля Чорного острова він з'єднувався з Чорним шляхом і від цього місця його часто називали Чорним шляхом [11].

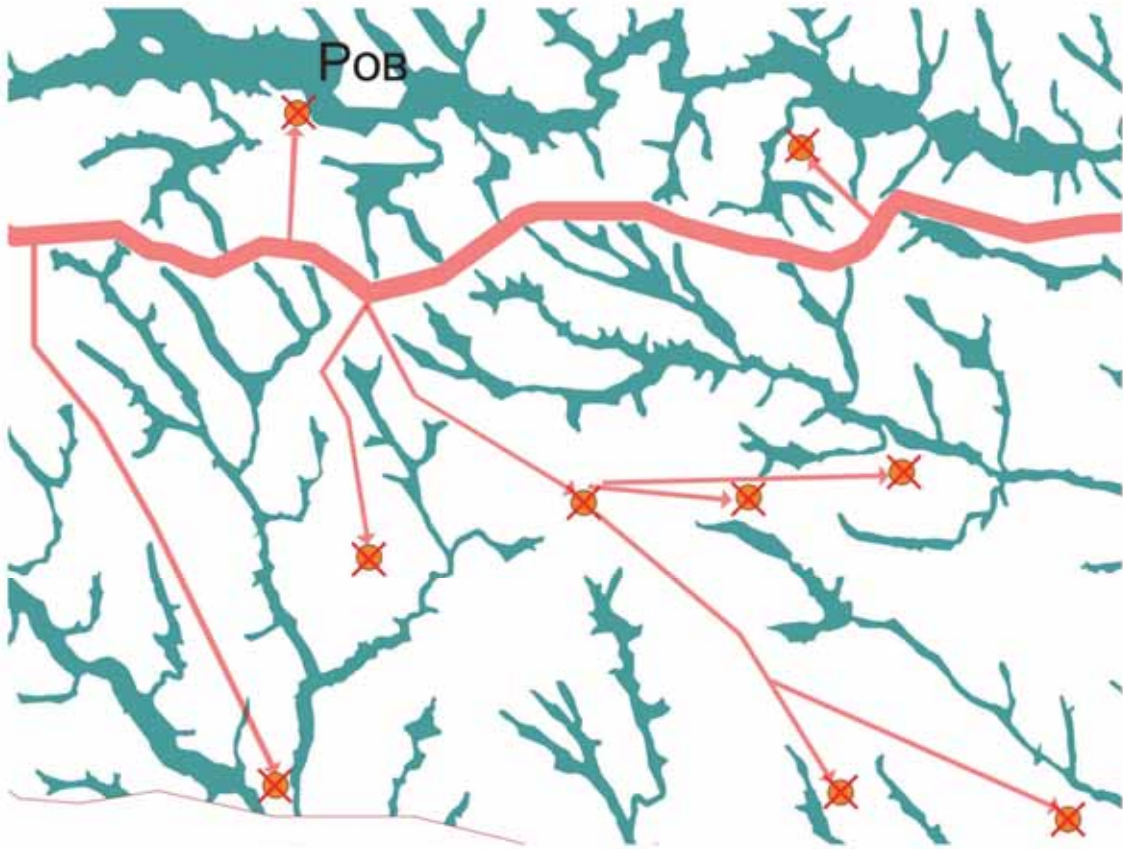

Рис. 3. Схема напрямків набігів на поселення Ровського повіту зі сторони Кучманського шляху

На думку Кіся Я., татари ходили на наші землі не звичайними дорогами, ні купецькими шляхами, а вибраними, вибитими кінськими копитами. «Вони йшли водорозділами іноді малопомітні, з різними невизначеними, змінюваними рукавами і поворотами, часто широкі, на два польоти випущеної з лука стріли. Татари на прудких низькорослих конях без возів та обозів просувалися дуже швидко. Вершники часто мали по 2-3 коней і на скаку могли пересідати з коня на коня, скоро проїжджаючи довгі відстані» [11].

Більше того, ґрунтовий покрив зазнав настільки суттєвих змін, що навіть у 1930-х роках ґрунтознавці фіксували залишки цих трансформацій. Давні транспортні шляхи часто ставали основою для сучасних доріг і залізниць, бо вони вже були перевірені часом, проходили через важливі пункти й мали зручний рельєф. Кучманський шлях було використано як основу для траси залізниці

Жмеринка – Балта, це хороший приклад спадкоємності просторових рішень у транспортній системі [8].

Краєзнавці Захар'єв В. та Шпаковський С. вважають, що Кучманський шлях був колись важливою торговельною артерією, яка йшла по вододілу басейнів Дністра та Південного Бугу, а у XV-XVII ст. стала одним із головних шляхів, яким користувалися не лише купці та чумаки, а й татари-кримчаки для свого злочинного вторгнення на українські землі. Як правило, татарські чамбули, вишукуючи здобич, розходилися по обидва боки Кучманського шляху [10]. На Поділлі цей шлях проходив приблизно на межі Деражнянського і Віньковецького районів біля сучасних сіл Явтухи, Женишківці, Охрімівці, а далі йшов на Ярмолинці, через територію Городоцького району в напрямі до Тернополя.

Аналізуючи співвідношення «Кучманський шлях - поселення - річкова мережа» (Табл. 1) ми можемо відзначити, що найбільш захищеними поселеннями від загрози Кучманського шляху є північна частина Барського староства, де його поселення розміщені у Деражнянському ландшафті. Річкова мережа даного ландшафту проходить паралельно Кучманському шляху. Найменш захищеними виявились поселення південної частини староства, що розміщені у Новоушицькому ландшафті, де річкова мережа проходить перпендикулярно Кучманському шляху. До цих поселень відносимо Воньковці (сmt. **Віньківці**), Горошовці (с. **Коростівці**), Дробишовці (с. **Кузьминці**), Карчмазовці (с. **Кацмазів**), Маніковці (с. **Маньківці**), с. **Нетечинці**, Ров (с. **Барські Чемериси**). На це звернув увагу Грушевський М.С. у своїй роботі [6].

Таблиця 1

Співвідношення поселень Барського староства до Кучманського шляху

№ з/п	Історична назва Сучасна назва	Назва ландшафту	Природні перешкоди	Відстань до Кучманського шляху (у км)
1.	БЕЛИКОВЦІ с. Біликівці Жмеринської ТГ Вінницької обл.	Деражнянський	р. Ров	9
2.	БЕРЕЗНА с. Нижнє Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	пр. прит. р. Вовк, л. прит. р. Ров р. Ров пр. прит. р. Ров л. прит. р. Ровець р. Ровець	25
3.	ВЕРХНЯКИ с. Верхівка Копайгородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	л. прит. р. Лядова відсутні	13
4.	ВНУЧКОВЦІ с. Радівці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	л. прит. р. Ров р. Ров	15
5.	ВОЛКОВИЯ сmt. Вовковинці <u>Вовковинецької</u> СТГ. Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	л. прит. р. Ров л. прит. р. Ров л. прит. р. Ров р. Ров	15

6.	ВОНЬКОВЦІ сmt. Віньківці Віньковецька ТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Новоушицький	-	5,6
7.	ГАРМАКИ с. Гармаки Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	р. Ров	6
8.	ГОЛИЗИНЦІ с. Галузинці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	оз. Гармаки р. Ровець	12,3
9.	ГОРОШОВЦІ с. Коростівці Жмеринської ТГ Вінницької обл.	Деражнянський	-	1
10.	ДЕРАЖНЯ м. Деражня Деражнянської МТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	р. Ровець пр. прит. р.Ровець р. Ров	23
11.	ДРОБИШОВЦІ с. Кузьминці Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	-	6,5
12.	ЖЕНЕЧКОВЦІ с. Женишковці Віньковецької ТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	р. Ров	5
13.	ЖОРНІВКА с. Руданське Шаргородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	пр. прит. р. Лозова	27,8
14.	ІВАНОВЦІ с. Іванівці Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	р. Ров	7
15.	КАРАЧИНЦІ с. Коричинці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	пр. прит. р.Ровець пр. прит. р.Ровець р. Ровець р. Ров	17,3
16.	КАРАЧОВЦІ с. Івашківці Шаргородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	пр. прит. р. Лозова	30,9
17.	КАРЧМАЗОВЦІ с. Кацмазів Станіславчицької ТГ	Новоушицький	-	14,6

	Жмеринського р-ну Вінницької обл.			
18.	КІНДИНЦІ с. Кудіївці Северинівської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	р. Мурафа	5,7
19.	КНЯЖА ЛУКА с. Плебанівка Шаргородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	р. Мурафа р. Мурашка	18,7
20.	КОМАРОВЦІ с. Комарівці Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	р. Ров	11,5
21.	КОПИСТРИН с. Копистирин Шаргородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	р. Мурафа	7
22.	ЛУКАВА с. Васюгинці Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	л. прит. р. Ров р. Ров	11
23.	МАНІКОВЦІ с. Маньківці Северинівської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	-	2,6
24.	МАТЕЙКОВ с. Матейків Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький західний підрайон	р. Мурафа пр. прит. р. Мурафа	6,3
25.	НЕТЕЧИНЦІ с. Нетечинці Віньковецька ТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Новоушицький	-	1,4
26.	НОВОСЕЛЬЦІ с. Новосілка Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	р. Ров р. Ровець	19
27.	ПОПОВЦІ с. Попівці Копайгородської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький західний підрайон	р. Мурашка пр. прит. р. Мурафа р. Мурафа	13,6
28.	ПРОСЯТКОВ с. Великий Олександрів Віньковецька ТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Новоушицький	л. прит. р. Ушиця	13,7

29.	РОВ с. Барські Чемериси Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	-	3,5
30.	СЛОБОДКА с. Лука-Барська Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Деражнянський	п. прит. р. Димка л. прит. р. Ров р. Ров	12,4
31.	ШЕЛЕХОВ с. Шелехове Деражнянської МТГ Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	р. Ров	10,5
32.	ЯЛТУШКОВ с. Ялтушків Барської ТГ Жмеринського р-ну Вінницької обл.	Новоушицький	- л. прит. р. Лядова	5,3
33.	ЯССИ с. Яськівці Хмельницького р-ну Хмельницької обл.	Деражнянський	р. Ров р. Ровець	17,5

Після руйнації Рову, незважаючи на вереницю набігів, околичні землі розпочинають переходити до нових власників.

У 1456 році король Казимир IV дозволив викупити у спадкоємців Ров і Ялтушків, Іванівці та інші села воєводі руському Андрію Одровонжу, де було записано 100 гривнів та 80 дукатів [6].

У 1469 році Карачинці та Деражня були закладені Яну Одровонжу [6].

У 1431, 1435, 1442, 1453, 1456, 1459, 1469, 1485 роках Ров у документах згадується як село, у 1456, 1459 роках як місто [18, с. 290].

У період відродження та трансформації Ровського повіту у Барське староство та повіт (1537 - 1552 рр.) здійснюється викуп королевою Боною Сфорца у Одровонжів території з поселеннями Ровського повіту. Було прийнято рішення відмовитись відроджувати Ровський замок на схилах, а будувати нове місто в заплаві річки Ров. Це обумовлено тим, що у ранньомодерний час змінюється військова парадигма і височина укріплень перестає грати важливу роль. Як відзначає Литвинчук І. [17, с. 76], поява артилерії обумовила перенесення фортифікації з гори у долину через неефективність використання артилерії з верхніх позицій по долинним цілям. Це у свою чергу призводить до зменшення ролі природного оточення та навпаки, підвищення ролі штучних укріплень. Після 80 років стагнації території, яка не розвивалась, за два роки постає новий замок із середмістям та передмістям за Магдебурзьким правом, яке отримало назву Бар. Новий замок розташовується на межі тераси та заплави річки Ров. З метою забезпечення безпеки міста, було здійснено зміну русла річки Ров. У підступі до замку створюються додаткові перешкоди: окрім фортечних стін, перешкодою є рів навколо замку заповнений річковою водою; утворена гребля створює у заплаві річки Ров широкий став навколо замку. На місці колишнього міста Ров організовується військове поселення із литовських татар, яке отримало назву Барські Чемериси. Це поселення забезпечувало охорону міста на підступі від Кучманського шляху.

Рис. 4. Розріз території прилеглої до річки Ров станом на I половину XV ст. та I половину XVI ст.

Висновки. Аналізуючи співвідношення «Кучманський шлях - поселення - річкова мережа», ми можемо зазначити, що найбільш захищеними поселеннями від загрози Кучманського шляху є північна частина Барського староства, де річкова мережа даного ландшафту проходить паралельно Кучманському шляху. Найменш захищеними виявились поселення південної частини староства, де річкова мережа проходить перпендикулярно Кучманському шляху.

Територія повіту з 1537 по 1552 рр. знаходилась у власності та під впливом господарської діяльності носія культури Італійського Відродження, Бони Сфорца, що відобразилась на трансформації ландшафту та подальшому розвитку території Барської землі Поділля. Рішення про відмову відроджувати Ровський замок на схилах, а будувати нове місто в заплаві річки Ров обумовлено зміною військової парадигми у ранньомодерний час. При освоєнні заплави здійснюється його трансформація, зміна русла річки, утворення штучного ставу навколо замку. Втручання у природне середовище та його трансформація обумовлено військовими цілями. У розбудові міста Бар у середині XVI ст. необхідно відзначити початок урбанізації природного середовища та початок застосування в історії містобудування України проектного методу в організації міського простору.

Бібліографія

1. Айлікова Г. В. Методологічні основи планування території регіонів України : дис. к.т.н. : 05.23.20. Київ: КНУБА. 2015. 238 с.
2. Бакалець О. А. Скарби Барської землі Поділля XIV-XVIII.: історико-нумізматичне дослідження. Документи і матеріали: історико-нумізматичне дослідження. Вінниця ФОП Рогальська І. О., 2017. 127 с.: іл.
3. Бистряков І. Екологоорієнтований простір / А.С.С. № 4. 1998 р. С. 18-19.
4. Бистряков І. К. Територіальні аспекти сталого розвитку виробничих сил / Сучасні проблеми та містобудування : Науково-технічний збірник. Випуск 3 (спеціальний). Планувальний розвиток міст і територій. Київ: КДТУБА, 1998. 188 с. С. 80-86.
5. Гедзь Т. Головні шляхи Правобережної України 16 ст. у творах Станіслава Сарницького. 2011. URL:<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Sarnicki.html> (дата звернення 10.06.2025).
6. Грушевський М. Барське староство [Текст]: історичні нариси (14-18 ст.) / М. Грушевський; післямова М. Крикуна; ред. Н. Климентьева; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича [та ін.]. Репр. вид. / Перевид. з вид.: Киев, Тип. Императорского Ун-та Св. Владимира, 1894. Видана за сприяння ред. «Українського історика» (Нью-Йорк) та ін. Львів:[б. и.], 1996. 623 с. портр. ISBN 5-12-004335-6.
7. Державна геологічна карта України масштабу 1:200 000, аркуші М-35-XXVIII (Бар), М-35-XXXIV (Могилів-Подільський) (в межах України). Пояснювальна записка. Київ: Міністерство

охорони навколишнього природного середовища України, Державна геологічна служба. УкрДГРІ. 2007. 206 с.

8. Денисик Г. І., Браславська О. В., Воловик В. М., Вальчук-Оркуша О. М., Буряк-Габрись І. О., Стефанков Л. Л. Каркасні антропогенні ландшафти: монографія [за редакцією Г. І. Денисика, О. В. Браславської]. Вінниця: ТОВ «Твори», 2021. 316 с. (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
9. Захаров І. М. Геоморфологія ландшафту як основа для історико-містобудівних досліджень. Архітектура та екологія: Матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Київ, 28-29 квітня 2024 року). Київ: НАУ, 2024. 80 с. С. 29–30.
10. Захар'єв В. А., Шпаковський С. М. Замки і фортеці з-понад Кучманського шляху. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2015. 104 с.
11. Кісь Я. Татарські шляхи на Україні в XVI-XVII ст. // Жовтень. 1986. № 4.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Yaroslav/Tatarski_shliakhy_na_Ukraini_v_XVI-XVII_st.12 (дата звернення 10.06.2025).
12. Крижанівський О. А. Виявлення образу «Живого дерева» у передпроектному дослідженні геоморфології природного ландшафту. Синтез мистецтв у сучасних соціокультурних процесах: зб. тез міжнар. наук. конф. НАМ України, НСАУ, INTBAU Ukraine. Київ, 2023. 160 с. С. 77–79.
13. Крижанівський О. А. Демоекосистемний підхід в історико-містобудівних дослідженнях. Архітектура та екологія: Матеріали Міжнародної науково-практичної онлайн-конференції (м. Київ, 28-29 квітня 2024 року). Київ: НАУ, 2024. 80 с. С. 41–42.
14. Крижанівський О. А. Історико-містобудівний та еколого-геологічний аналіз території басейну річки Либідь/ Крижанівський О.А.. Сучасні проблеми архітектури та містобудування: Наук.-техн. Збірник/ Відпов. Ред. М. М. Дьомін. К., КНУБА, 2016. Вип. 46. 464 с. С. 287–292.
15. Крижанівський О. А. Розміщення житлової забудови на наливних територіях відносно динаміки підземних вод: дис. ... канд. арх.: спец. 18.00.04. «Містобудування та ландшафтна архітектура», Київ, КНУБА, 2000. 163 с.
16. Крикун М. Подільське воєводство у XV-XVIII століттях: Статті і матеріали, видання друге, виправлене і доповнене. Запоріжжя: ФОП Рябцев В. В. 2025. 720 с.
17. Литвинчук І. В. Урбаністичні фортифікаційні комплекси міст Поділля у II пол. XVI-I пол. XVII ст.: дис. ... доктора філософії: 191 «Архітектура та містобудування». Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2024. 157 с.
URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvynchuk_Illia/Urbanistychni_fortyfikatsiini_kompleksy_mist_Podillia_u_II_pol_XVI-I_pol_XVII_st.pdf? (дата звернення: 20.06.2025).
18. Михайловський В. Історія, мова, Географія: топоніми середньовічного Поділля. Київ: Темпора, 2021. 412 с.
19. Рубан Л. І. Методологічні основи архітектурно-ландшафтної організації прибережних та водних територій : дис. ... докт. арх. : спец. 18.00.04. «Містобудування та ландшафтна архітектура». Київ: КНУБА, 2020. 560 с.

Bibliography

1. Ailikova, H. V., 2015. Methodological Foundations of Territorial Planning of the Regions of Ukraine: Candidate of Technical Sciences dissertation: 05.23.20. Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA), 238 p. (in Ukrainian)
2. Bakalets, O. A. (2017). Treasures of the Bar Land of Podillia, 14th–18th Centuries: istorical-Numismatic Study. Documents and Materials: Historical-Numismatic Study. Vinnytsia: FOP Rohalska I. O., 2017. 127 p.: ill. (in Ukrainian)
3. Bystryakov, I., 1998. Ecology-Oriented Space. A.S.S., no. 4, pp. 18–19. (in Ukrainian)
4. Bystryakov, I. K., 1998. Territorial Aspects of the Sustainable Development of Productive Forces. Modern Problems and Urban Planning: Scientific and Technical Collection. Issue 3 (special). Planning Development of Cities and Territories. Kyiv: KDTUBA, 188 p. pp. 80–86. (in Ukrainian)

5. Hedz, T., 2011 Main routes of Right-Bank Ukraine in the 16th century in the works of Stanisław Sarnicki.. URL:<https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/AuxHistSci/HistGeography/Sarnicki.html> [Accessed 10.06.2025] (in Ukrainian)
6. Hrushevsky, M., 1996. Bar Starostvo: Historical Essays (14th–18th Centuries) Reprint ed.; reprinted from: Kyiv, Printing House of the Imperial University of St. Vladimir, 1894. Published with the assistance of the editorial board of Ukrainian Historian (New York), et al. Lviv: [s.n.], 623 p., port. ISBN 5-12-004335-6. (in russian and Ukrainian)
7. State Geological Map of Ukraine at a scale of 1:200,000, sheets M-35-XXVIII (Bar), M-35-XXXIV (Mohyliv-Podilskyi) (within Ukraine), 2007. Explanatory Note. Kyiv: Ministry of Environmental Protection of Ukraine; State Geological Service; UkrDGRI, 206 p. (in Ukrainian)
8. Denysyk, H. I., Braslavska, O. V., Volovyk, V. M., Valchuk-Orkusha, O. M., Buriak-Habrys I. O., & Stefankov, L. L., 2021/ Framework Anthropogenic Landscapes: Monograph [edited by H. I. Denysyk and O. V. Braslavska]. Vinnytsia: LLC “Tvory,” 316 p. (Series: “Anthropogenic Landscapes of Podillia”) (in Ukrainian)
9. Zakharov, I. M., 2024. Geomorphology of the landscape as a basis for historical and urban-planning studies. In *Architecture and Ecology: Proceedings of the International Scientific and Practical Online Conference* (Kyiv, April 28–29, 2024). Kyiv: NAU, 80 p., pp. 29–30. (in Ukrainian)
10. Zakharyev, V. A., & Shpakovskyi, S. M., 2015 Castles and Fortresses along the Kuchman Road. Khmelnytskyi: FOP Tsiupak A. A., 104 p. (in Ukrainian)
11. Kis, Ya., 1986. Tatar routes in Ukraine in the 16th–17th centuries. *Zhovten*, no. 4. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Kis_Yaroslav/Tatarski_shliakhy_na_Ukraini_v_XVI-XVII_st.12 [Accessed 10.06.2025] (in Ukrainian)
12. Kryzhanivskyi, O. A., 2023. Identification of the image of the “Living Tree” in the pre-project study of the geomorphology of the natural landscape. In *Synthesis of Arts in Contemporary Socio-Cultural Processes: Book of Abstracts of the International Scientific Conference*. National Academy of Arts of Ukraine; National Union of Architects of Ukraine; INTBAU Ukraine. Kyiv, 160 p., pp. 77–79 (in Ukrainian)
13. Kryzhanivskyi, O. A., 2024. Demo-ecosystem approach in historical and urban-planning studies. In *Architecture and Ecology: Proceedings of the International Scientific and Practical Online Conference* (Kyiv, April 28–29, 2024). Kyiv: NAU, 80 p., pp. 41–42 (in Ukrainian)
14. Kryzhanivskyi, O. A., 2016. Historical-urban and ecological-geological analysis of the territory of the Lybid River basin. In *Modern Problems of Architecture and Urban Planning: Scientific and Technical Collection* / responsible editor M. M. D’omin. Kyiv: KNUCA, Issue 46. 464 p., pp. 287–292. (in Ukrainian)
15. Kryzhanivskyi, O. A., 2000. Placement of residential development on reclaimed (embanked) territories relative to groundwater dynamics: Candidate of Architecture dissertation, specialty 18.00.04 “Urban Planning and Landscape Architecture”. Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA), 163 p. (in Ukrainian)
16. Krykun M. Podilske voievodstvo u XV–XVIII stolittiakh: Statti i materialy, vydannia druhe, vypravlene i dopovnene. Zaporizhzhia: FOP Riabtsev V.V., 2025. 720 s. (in Ukrainian)
17. Lytvynchuk, I. V., 2024. Urban fortification complexes of the cities of Podillia in the second half of the 16th – first half of the 17th century: dissertation ... Doctor of Philosophy: 191 “Architecture and Urban Planning”. National University “Lviv Polytechnic”, Lviv, 157 p. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Lytvynchuk_Illia/Urbanistychni_fortyfikatsiini_kompleksy_mist_Podillia_u_I_I_pol_XVI-I_pol_XVII_st.pdf? [Accessed 20.06.2025] (in Ukrainian)
18. Mykhailovskyi, V., 2021. History, Language, Geography: Toponyms of Medieval Podillia. Kyiv: Tempora., 412 p. (in Ukrainian)
19. Ruban, L. I., 2020. Methodological Foundations of the Architectural and Landscape Organization of Coastal and Water Areas: Doctor of Architecture dissertation, specialty 18.00.04 “Urban Planning and Landscape Architecture.” Kyiv: Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA), 560 p. (in Ukrainian)

Ihor Zakharov

*PhD Student, Department of Architecture and Spatial Planning,
State Non-Commercial Enterprise "State University "Kyiv Aviation Institute"
180476@stud.kai.edu.ua
orcid.org/0000-0003-1924-4112*

Scientific supervisor:

O. A. Kryzhanivskyi,

*PhD (Architecture), Associate Professor, Department of Architecture and Spatial Planning,
State Non-Commercial Enterprise "State University "Kyiv Aviation Institute"
orcid.org/ 0000-0001-8108-6149*

LANDSCAPE-SPATIAL ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP "KUCHMAN ROAD – SETTLEMENTS – RIVER NETWORK" IN THE TERRITORY OF THE BAR LAND OF PODILLIA IN THE 15TH–16TH CENTURIES

© Zakharov I.M., 2025

Abstract: The article examines the spatial development of the territory of the Bar Starostvo in the 15th–16th centuries. It traces the staged development of Rov County: from formation, through destruction (the capture of Rov in 1452), to revival within the Bar Starostvo (1537–1552). A landscape–spatial analysis is conducted of the state of the territory under the influence of an urban-destructive factor—the Kuchman Road. The impact of the economic activity of Bona Sforza, which brought about a shift in the military–urban-planning paradigm, is investigated: the abandonment of restoring the castle on the slopes and the founding of Bar in the floodplain of the Rov under Magdeburg Law were accompanied by engineering interventions (channel correction, a moat and a pond, fortifications), and a settlement with a protective function was established along the approach from the Road. The paper considers the application of a landscape–spatial approach to reconstruct risk factors and the mechanisms of the urbanization of the natural environment in medieval Podillia, which clarifies the role of the natural framework in the genesis of the region's urban network.

Keywords: Rov County; Bar Starostvo; Bona Sforza; spatial development; urban-destructive factors; Kuchman Road; Bar Land of Podillia.